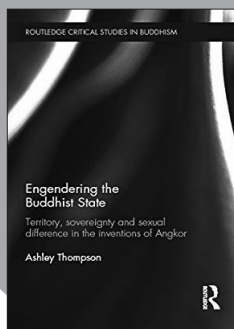

doi: 10.14456/jms.2018.9

Book Review:

Ashley Thompson.

Engendering the Buddhist State: Territory, Sovereignty, and Sexual Difference in the Inventions of Angkor

London and New York: Routledge 2016. 203 pages.

ชัยรัตน์ พลमुख / Chairat Polmuk

Department of Asian Studies, Cornell University

Email: cp483@cornell.edu

หนังสือ *Engendering the Buddhist State* เป็นผลงานล่าสุดของแอสลีย์ ทอมป์สัน (Ashley Thompson) ศาสตราจารย์ด้านประวัติศาสตร์ศิลปะเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ประจำวิทยาลัยบูรพคดีศึกษาและการศึกษาแอฟริกา (School of Oriental and African Studies) มหาวิทยาลัยลอนดอน ข้อเสนอสำคัญของหนังสือเล่มนี้คือ การทบทวนแนวคิดเรื่องเขตแดน (territory) และอำนาจอธิปไตย (sovereignty) ในอาณาจักรโบราณแถบดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะอาณาจักรขอมสมัยพระนครและสมัยหลังพระนคร ในแง่นี้ แม้ชื่อหนังสือเล่มนี้จะใช้คำว่ารัฐพุทธศาสนา (ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีว่าเริ่มต้นขึ้นในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 12-13) แต่ก็ศึกษาย้อนกลับไปถึงสมัยก่อตั้งอาณาจักรขอมในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 802-835) พร้อมกับการสถาปนาคติเทวราชอันเป็นรากฐานของความคิดเรื่องเขตแดนและอำนาจอธิปไตยดังจะได้อภิปรายต่อไป อนึ่งควรกล่าวว่าหนังสือเล่มนี้ไม่ใช่ตำราประวัติศาสตร์เขมร หากแต่เป็นการสืบสาว วิพากษ์ และร้อยสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับอาณาบริเวณศึกษาและเขมรศึกษา ทอมป์สันพิจารณาปัญหาเรื่องเขตแดนและอำนาจอธิปไตยผ่านมุมมองแบบนักประวัติศาสตร์ศิลปะ โดยอาศัยวิธีการตีความรูปแบบการแสดงออกทาง

สุนทรียะในโบราณสถานโบราณวัตถุ รวมไปถึงการตีความศิลปจารึก ตำนาน และพิธีกรรมต่างๆ ที่ยังปรากฏในสังคมเขมรปัจจุบัน

หนังสือของทอมป์สันเป็นบทสนทนาเกี่ยวกับงานของนักวิชาการหลายคนที่สำคัญคืองานของเชลตอน พอลลอค (Sheldon Pollock) ว่าด้วย “นครสาภลสันสกฤต” (Sanskrit cosmopolis) ซึ่งสื่อถึงกระบวนการที่ภาษาสันสกฤตและวัฒนธรรมของดินแดนภารตวรรษแผ่ขยายไปสู่ดินแดนต่างๆ และมีบทบาทสำคัญในการสถาปนาอำนาจขององค์อริปไตยในดินแดนเหล่านั้น การขยายอำนาจของภาษาและวัฒนธรรมสันสกฤตเป็นการแผ่อำนาจแบบจักรวรรดิที่ไม่ใช่กำลังรบพุ่ง (ต่างกับระบอบอาณานิคมตะวันตกในโลกสมัยใหม่) และไม่นำไปสู่การสร้างจักรวรรดิของตนเอง แต่เป็นกลไกสำคัญที่ก่อให้เกิดจักรวรรดิต่างๆ ขึ้นภายใต้อำนาจครอบงำทางภาษาและวัฒนธรรมของดินแดนภารตวรรษ (ดู Pollock, 2006) ทอมป์สันโต้แย้งข้อเสนอนของพอลลอคโดยชี้ให้เห็นพลวัตและการต่อรองระหว่างภาษาและวัฒนธรรมสันสกฤตกับวัฒนธรรมพื้นถิ่น การเน้นย้ำให้เห็นกระบวนการกลายเป็นพื้นถิ่น (vernacularization) ในงานของทอมป์สันแสดงให้เห็นจุดยืนแบบหลังอาณานิคมที่พยายามจะวิพากษ์อำนาจครอบงำของจักรวรรดินิยม ขณะเดียวกันทอมป์สันก็ตระหนักถึงการสร้างชั่วคราวข้ามระหว่างมุมมองของคนนอกกับคนใน ซึ่งเป็นปัญหาเรื่องจริงประการหนึ่งของอาณานิคมศึกษา การแสวงหา “มุมมองของคนพื้นถิ่น” ในงานชิ้นนี้จึงเป็นไปอย่างระมัดระวังและตระหนักถึงข้อจำกัดของวิธีคิดแบบพื้นถิ่นนิยม แนวทางหนึ่งที่ทอมป์สันใช้ตลอดงานชิ้นนี้คือวิธีคิดแบบรื้อสร้าง (deconstruction) ของฌัก แดริดา (Jacques Derrida) ซึ่งเป็นหลักทฤษฎีที่ทอมป์สันนำมาใช้พิจารณาการสร้างชั่วคราวข้ามระหว่างความเป็นต่างชาติดกับความเป็นท้องถิ่น จักรวาลวิทยาของทวยเทพกับภาพจำลองจักรวาลในโลกมนุษย์ ความเป็นชายกับความเป็นหญิง ในกรณีศึกษาประติมากรรมศิลาสิงห์บนฐานโยนีในบทที่ 2) และความเป็นผู้กระทำการกับภาวะผู้ถูกกระทำ (ในกรณีศึกษาการเขียนประวัติศาสตร์โดยผู้หญิงในจารึกพิมานอากาศในบทที่ 3)¹

¹ ควรกล่าวด้วยว่าการนำทฤษฎีตะวันตกมาศึกษาโลกยุคก่อนสมัยใหม่เช่นนี้สัมพันธ์กับเส้นทางการวิชาการของแอสลีย์ ทอมป์สันอย่างแยกไม่ออก กล่าวคือขณะที่ทอมป์สันศึกษาระดับปริญญาตรี

ในบทแรก ทอมป์สันศึกษาแนวคิดเรื่องเขตแดนและอำนาจอธิปไตยที่ปรากฏในจารึกสตึกก้อกรม อันเป็นหลักฐานแห่งการสถาปนาอาณาจักรขอมสมัยพระนครและคติเทวราชาแบบจักรพรรดิราชในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 จารึกดังกล่าวเป็นจารึก 2 ภาษาคือภาษาสันสกฤตกับภาษาขอม ทอมป์สันใช้จารึกดังกล่าวเป็นหลักฐานโต้แย้งข้อสังเกตของพอลล็อกที่ว่า การปรากฏร่วมของภาษาสันสกฤตกับ “เทศภาษา” หรือภาษาประจำท้องถิ่น มักแสดงให้เห็นการ “แบ่งงาน” ทางภาษา กล่าวคือ ขณะที่ภาษาสันสกฤตจะเป็นภาษาแห่งการ “สำแดง” (performative) ที่สามารถดลบันดาลให้เกิดผลต่างๆ (เช่น การอัญเชิญทวยเทพมาชุมนุมหรือการขอพรจากเทพต่างๆ) ภาษาพื้นถิ่นจะเป็นภาษาแห่งการจดบันทึก (เช่น การระบุจำนวนสัตว์หรือสิ่งของที่นำมาร่วมประกอบพิธีกรรม) ในกรณีจารึกสตึกก้อกรม การแบ่งงานดังกล่าวไม่ได้ปรากฏชัดเจน ดังเห็นได้จากการที่เนื้อความของจารึกส่วนที่เป็นภาษาสันสกฤตกับภาษาขอมนั้นมีเนื้อหาคล้ายคลึงกัน ภาษาทั้งสองจึงไม่ได้ทำหน้าที่แตกต่างกันอย่างเด่นชัด นอกจากนี้ ทอมป์สันยังตั้งข้อสังเกตที่น่าสนใจว่า แม้แต่การกล่าวถึงคติเทวราชา ก็ไม่ได้ใช้ศัพท์สันสกฤต (คำว่า “เทวราช” ปรากฏเพียงแห่งเดียวในจารึก) หากแต่ใช้วลีที่ผสมระหว่างภาษาขอมกับสันสกฤต นั่นคือ “กมุรเตง ชคตุ ต ราช” ซึ่งแปลความหมายได้สอดคล้องกับคติจักรพรรดิราชว่า ผู้เป็นใหญ่ในจักรวาลแห่งราชาทั้งปวงจากหลักฐานทางภาษานี้ เราอาจตีความได้ว่าการรับคติเทวราชาเกิดขึ้นพร้อมๆ กับกระบวนการทำให้เป็นพื้นถิ่น ในบริบทนี้ ภาษาขอมมีบทบาทที่ตัดเทียมกับภาษาสันสกฤตในการสถาปนาอำนาจอธิปไตยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 จาก “กมุรเตง ใผท โกรม” (ผู้เป็นใหญ่แห่งแผ่นดินเบื้องล่าง) มาเป็นพระจักรพรรดิราช

ทอมป์สันสนใจบทบาทของภาษา จารึก และพิธีกรรมในการสถาปนาและสืบทอดอำนาจอธิปไตยของกษัตริย์ขอม ลักษณะสำคัญประการหนึ่งของอำนาจอธิปไตยในอาณาจักรขอมสมัยพระนครที่ทอมป์สันชี้ให้เห็นคือ การสืบต่ออำนาจผ่าน

ที่มหาวิทยาลัยฮาวาร์ด ได้อ่านบทละครอิงประวัติศาสตร์เขมรเรื่อง *L'histoire terrible mais inachevée de Norodom Sihanouk, roi du Cambodge* ประพันธ์โดยนักวิชาการสตรีนิยมสายรี้อสร้างอย่างแอลเลน ชิซุส์ (Hélène Cixous) ทอมป์สันตัดสินใจติดต่อด้านศิลปะเขมรที่ประเทศฝรั่งเศส โดยมีชิซุส์เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

การกระทำซ้ำ (reenactment) โดยเฉพาะการประกอบพิธีตั้งศิวิลิ่งค์เมื่อกษัตริย์พระองค์ใหม่ขึ้นครองราชสมบัติ พร้อมกับการจัดสรรแบ่งปันที่ดินในราชอาณาจักร การสืบทอดอำนาจดังกล่าวแสดงให้เห็นทวิภาวะขององค์อธิปัตย์ (ในที่นี้คือ องค์อธิปัตย์ตามคติจักรพรรดิราช) กล่าวคือ องค์อธิปัตย์ในฐานะมรรตัยชนที่อาจวายชีพได้กับองค์อธิปัตย์ในฐานะสถาบันแห่งอำนาจที่สามารถแทนที่ได้ไม่สิ้นสุด ข้อเสนอของทอมป์สันไม่ใช่เรื่องใหม่ เมื่อพิจารณาจากระบบการสืบสันตติวงศ์ของระบอบกษัตริย์ทั้งในโลกตะวันตกและตะวันออก แต่ทอมป์สันเน้นย้ำประเด็นนี้เพื่อโต้แย้งวิธีคิดเกี่ยวกับอำนาจอธิปัตย์และเขตแดนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะแนวคิดเรื่อง “มณฑล” (mandala) ของโอลิวเวอร์ วิลเลียม โวลเตอร์ (Oliver William Wolters หรือ O.W. Wolters) ซึ่งเสนอว่า รัฐโบราณในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไม่มีเขตแดนที่ชัดเจน หากแต่มีลักษณะคล้ายวงแหวนที่แผ่ขยายออกไปจากศูนย์กลาง อำนาจอธิปัตย์ในรัฐโบราณไม่ได้มีลักษณะเป็นสถาบัน หากแต่ยึดโยงกับตัวบุคคลหรือที่วอลเตอร์เรียกว่า “ผู้มีปารมี” (man of prowess) ข้อเสนอนี้ขัดแย้งกับสิ่งที่ปรากฏในอาณาจักรขอม เมื่อแรกที่โวลเตอร์เสนอความคิดนี้จึงได้กล่าวว่า อาณาจักรขอมถือเป็นข้อยกเว้นเนื่องจากมีแนวคิดเรื่องเขตแดนและการสืบทอดอำนาจอย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม หลังจากการตีพิมพ์หนังสือ *Siam Mapped* ของธงชัย วินิจจะกุล โวลเตอร์ได้เปลี่ยนข้อเสนอว่าอาณาจักรขอมไม่ได้ยึดโยงเป็นปึกแผ่นในแง่เขตแดนแต่เป็นในเชิงวัฒนธรรม ทอมป์สันวิพากษ์โวลเตอร์และธงชัยที่ให้ภาพของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในฐานะคู่ตรงข้ามกับรัฐแบบตะวันตก จนเกินไป สิ่งที่ทอมป์สันต้องการชี้ให้เห็นคือ รัฐโบราณในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (อย่างน้อยที่สุดก็อาณาจักรขอม) มีวิธีคิดเรื่องเขตแดนและอำนาจอธิปัตย์ที่เป็นระบบ แนวคิดเหล่านี้ไม่เหมือนกับแนวคิดเรื่องรัฐชาติสมัยใหม่หรือแบบตะวันตก แต่ก็ไม่ได้สะเปะสะปะหละหลวมเสียทีเดียว จารีกสติกก็อาจเป็นหลักฐานสำคัญชิ้นหนึ่งที่แสดงให้เห็นธรรมชาติและกลไกการทำงานของอำนาจอธิปัตย์และแนวคิดเรื่องเขตแดนในอาณาจักรโบราณ ผ่านกระบวนการต่อรองทางภาษาและวัฒนธรรมระหว่างนาครสากลสันสกฤตกับ “กัมพูชเทศะ”

ในบทที่ 2 ทอมป์สันวิเคราะห์ความสำคัญของประติมากรรมศิวิลิ่งค์บนฐานโยนีซึ่งปรากฏทั่วไปทั้งในเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ได้รับอิทธิพล

ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูแบบไศวนิกาย การตีความของทอมป์สันตั้งอยู่บนข้อเสนอของปอล มูส (Paul Mus) ผู้เขียนบทความ "India Seen from the East: Indian and Indigenous Cults in Champa" (ตีพิมพ์ ค.ศ. 1933) โดยเฉพาะในแง่จุดยืนทางวิชาการที่มุ่งโต้กลับอำนาจครอบงำของอินเดียในการศึกษาประวัติศาสตร์และประติมานวิทยาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แนนอนว่างานวิชาการชิ้นสำคัญที่ทอมป์สันต้องการหรือสร้างคืองานของยอร์ช เซเดส์ (George Coedès) ว่าด้วยรัฐแบบอินเดียในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งเน้นอิทธิพลของวัฒนธรรมอินเดียต่อการวางรากฐานความคิดทางการเมืองการปกครองในภูมิภาคนี้ สัญลักษณ์แห่งการแผ่ขยายอิทธิพลของอินเดียในงานของเซเดส์คือศิวลึงค์ เครื่องหมายแห่งพระศิวะและความเป็นชายของพราหมณ์อินเดียที่รุกกล้าเข้ามา "สมพาส" กับวัฒนธรรมท้องถิ่น ในแง่นี้วัฒนธรรมอินเดียจึงผูกโยงกับความเป็นชาย ขณะที่ดินแดนอื่นถูกผูกโยงกับความเป็นหญิง ในเรื่องเล่าของเซเดส์ซึ่งได้กลายเป็นเรื่องเล่าหลักของการก่อตัวของรัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ศิวลึงค์เป็นสัญลักษณ์ของการขยายเขตแดนและการสถาปนาสิทธิครอบครองอำนาจอธิปไตยผ่านอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ดังที่ปรากฏหลักฐานในจารึกสตักกัทธรมที่กล่าวมาแล้ว

คำถามสำคัญของทอมป์สันในบทความนี้คือ เราจะอ่านฐานโยนีและความเป็นหญิงอย่างไรเพื่อท้าทายกรอบเรื่องเล่าดังกล่าว ทอมป์สันเริ่มต้นจากการหรือสร้างข้อตรงข้ามระหว่างความเป็นชายกับความเป็นหญิงในประติมากรรมศิวลึงค์กับฐานโยนี โดยใช้ให้เห็นว่าฐานโยนีไม่ได้เป็นคู่เปรียบและข้อตรงข้ามกับศิวลึงค์ ข้อเสนอนี้อ้างอิงหลักฐานในตำนานและพัฒนาการทางประติมานวิทยาของศิวลึงค์ที่ไม่ได้พัฒนาการควบคู่มากับฐานโยนี หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือศิวลึงค์ไม่ได้ปรากฏร่วมกับฐานโยนีเพื่อสื่อถึงการรวมตัวกันของชายกับหญิงตั้งแต่แรก หากแต่เป็นสัญลักษณ์ของพลังศักดิ์สิทธิ์อันบริสุทธิ์ของพระศิวะ หากกล่าวด้วยภาษาแบบจิตวิเคราะห์ ศิวลึงค์เกิดจากกระบวนการทดเทิด (sublimation) ที่พลังงานทางเพศถูกแปรเปลี่ยนเป็นพลังงานแห่งปัญญาญาณ การอ่านแบบหรือสร้างนี้ไม่ปฏิเสธนัยทางเพศของประติมากรรมฐานโยนี-ศิวลึงค์ หากแต่พยายามแสวงหาความหมายอื่นๆ ของประติมากรรมดังกล่าวที่ไม่ใช่การลดทอนฐานโยนีให้เป็นเพียงสัญลักษณ์ของเครื่องเพศหญิงตามหลักสรีรวิทยาและถูกสร้างขึ้นมาเพื่อเป็นคู่กับศิวลึงค์เท่านั้น

เมื่อเราพิจารณาว่าฐานโยนีไม่ได้เป็นเพียงสัญลักษณ์ของเครื่องเพศหญิง คำถามต่อมาคือฐานโยนีมีบทบาทและความหมายอย่างไร ทอมป์สันกลับไปทบทวนคำถามที่พื้นฐานที่สุดนั่นคือ “ฐาน” คืออะไรในวิถีคิดทางปรัชญาและประติมานวิทยา คำตอบคือฐานทำให้สิ่งที่ตั้งอยู่บนฐานสามารถปรากฏขึ้นหรือดำรงอยู่ได้ ฐานเป็นสิ่งที่แยกจากสิ่งที่อยู่บนฐาน แต่ก็ยังเป็นสิ่งจำเป็นที่ทำให้สิ่งที่อยู่บนฐานปรากฏหรือดำรงอยู่ในลักษณะเช่นนั้นได้ ในแง่นี้ ฐานจึงทั้งเป็นและไม่ใช่เป็นส่วนหนึ่งของสิ่งที่อยู่บนฐาน เป็นสิ่งที่ปรากฏและไม่ปรากฏ และดำรงอยู่ทั้งภายนอกและภายในชั้นงานศิลปะในเวลาเดียวกัน ทอมป์สันใช้แนวคิดเรื่อง “khôra” ในงานของเดริดาเพื่อตีความฐานโยนี คำว่า “khôra” ในภาษากรีกหมายถึง ฐานรองรับ มดลูก พื้นที่หรือสถานที่ต้นกำเนิด และเป็นแนวคิดที่ปรากฏในงานของเพลโต (Plato) เพื่ออธิบายพื้นที่อันเป็นต้นทางให้สรรพสิ่งในจักรวาลอุบัติขึ้น (ดู Derrida, 1995) ทอมป์สันมองว่าฐานโยนีมีลักษณะเช่นเดียวกับ “khôra” นั่นคือ การเป็นพื้นที่รองรับการก่อกำเนิดขึ้นของสรรพสิ่ง ในตอนท้ายของบท ทอมป์สันเชื่อมโยงการตีความฐานโยนีเข้ากับการอธิบายความสำคัญของเทพนารีประจำท้องถิ่นสมัยอาณาจักรจามปาในงานของปอล มูส ในทำนองเดียวกับที่ฐานโยนีเป็นเงื่อนไขของการก่อกำเนิดกาลและเทศะ เทพนารีดังกล่าวได้รับการสรรเสริญในจารึกว่าเป็นศักยภาพต้นกำเนิด (primordial potentiality) ของภาวะและภาวะ (being/non-being) ในสรรพสิ่ง ในแง่นี้ การตีความประติมากรรมฐานโยนี-ศิวิลิ่งแบบรีอัสสร้างของทอมป์สันจึงช่วยเปิดมุมมองใหม่ๆ เกี่ยวกับการศึกษาความแตกต่างทางเพศ (sexual difference) กับปฏิสัมพันธ์อันซับซ้อนระหว่างวัฒนธรรมอินเดียนกับวัฒนธรรมพื้นถิ่นในกระบวนการก่อตัวของรัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

การเน้นบทบาทของผู้หญิงและความเป็นหญิงในงานของทอมป์สันยังปรากฏในบทที่ 3 ซึ่งเป็นบทวิเคราะห์จารึกพินานอากาศ จารึกช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 12 และเป็นช่วงที่อาณาจักรขอมรับอิทธิพลพุทธศาสนานิกายมหายานเข้ามาแทนที่ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ข้อเสนอของทอมป์สันในบทนี้เป็นบทสนทนากับงานของบาร์บารา อันดาया (Barbara Andaya) นักประวัติศาสตร์ผู้บุกเบิกการศึกษาสถานะของผู้หญิงในประวัติศาสตร์นิพนธ์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคก่อนสมัยใหม่ อันดาयाเสนอว่าในระบบความคิดความเชื่อแบบ “ดั้งเดิม” ผู้หญิง

มีสถานภาพสูงและมีอภิสิทธิ์ในฐานะผู้ติดต่อสื่อสารกับอำนาจเหนือธรรมชาติ
อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากศาสนาจากภายนอกเข้ามาบดบังทาบของผู้นับถือได้ถูกลดทอน
ลงไป และปรากฏอยู่เฉพาะในวัฒนธรรมขมุประเท้านั้น กรณีศึกษาเฉพาะของ
ทอมป์สันให้ภาพที่แตกต่างไปจากงานศึกษาประวัติศาสตร์ภาพกว้างของอันดาया
เนื่องจากจารึกพิมานอากาศเป็นจารึกที่เขียนโดยผู้นับถือเพื่อผู้นับถือ และกล่าวถึง
เหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพุทธอันเป็นศาสนาจากภายนอก ทอมป์สันเห็นด้วย
กับอันดาयाเรื่องการแสวงหา “เสียง” ของผู้นับถือในประวัติศาสตร์ แต่เสนอว่าเราควร
ตั้งคำถามด้วยว่าประวัติศาสตร์ถูกสร้างขึ้นมาได้อย่างไรและเหตุการณ์ใดที่ถูกนับว่า
เป็น “เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์” ในกรณีนี้ ทอมป์สันต้องการศึกษาการ “เข้าทรง”
ของผู้นับถือที่ปรากฏในจารึกพิมานอากาศกับการสร้างประวัติศาสตร์

จารึกพิมานอากาศเป็นจารึกภาษาสันสกฤตที่นิพนธ์โดยพระนางอินทรเทวี
พระมเหสีของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เนื้อหากล่าวถึงประวัติและกรณียกิจของ
พระกนิษฐาของพระนางคือ พระนางชัยราชเทวี พระชายาองค์ก่อนของพระเจ้า
ชัยวรมันที่ 7 (ขณะยังไม่ขึ้นครองราชสมบัติ) พระนางชัยราชเทวีบำเพ็ญพรตตาม
หลักศาสนาพราหมณ์-ฮินดูก่อนเปลี่ยนมานับถือพุทธศาสนาตามคำชักชวนของ
พระนางอินทรเทวี (ในแง่นี้ การเปลี่ยนศาสนาถูกบอกเล่าผ่านความสัมพันธ์ของ
ผู้นับถือ) เหตุการณ์สำคัญในจารึกคือเมื่อพระนางชัยราชเทวีประกอบพิธีบำเพ็ญ
“ตบะ” ตามความเชื่อทางศาสนาเพื่อให้พระสวามีกลับมาจากการยกทัพไปปราบปราม
อาณาจักรจามปา เนื่องจากขณะนั้นในพระนครเกิดกบฏขึ้น ในที่สุดพระเจ้า
ชัยวรมันที่ 7 นวัตกรรมและภายหลังได้เสด็จขึ้นครองราชย์ ทอมป์สันอ้างอิง
คำอธิบายของยอร์ช เซเดส์ที่ให้ความสำคัญกับกรณียกิจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7
ในฐานะเรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์ หรือกล่าวอีกอย่างคือ สำหรับเซเดส์ คุณค่าทาง
ประวัติศาสตร์ของจารึกพิมานอากาศอยู่ที่การบอกเล่าเรื่องราวการปราบปราม
อาณาจักรจามปาและความระส่ำระสายทางการเมืองในอาณาจักรขอมซึ่งมี
จุดศูนย์กลางของเรื่องอยู่ที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในขณะที่เรื่องราวการบำเพ็ญตบะ
ของพระนางชัยราชเทวีไม่ถูกจดจำในฐานะเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ (แม้ว่าจารึก
จะกล่าวไว้อย่างชัดเจนว่าการบำเพ็ญตบะดังกล่าวเป็น “เหตุ” ให้เกิดความพลิกผัน
ทางการเมืองที่สำคัญ) ประเด็นสำคัญของทอมป์สันไม่ใช่เพียงการแสวงหาภาวะ

ผู้กระทำการ (agency) ของผู้หญิงในการสร้างและเขียนประวัติศาสตร์ หากแต่ต้องการถามต่อไปว่า หากเราให้ความสนใจจินตกรรมและวิถีปฏิบัติทางศาสนาของผู้หญิงในฐานะเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ เราจะเข้าใจกระบวนการเปลี่ยนผ่านทางศาสนาและการเมืองในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของอาณาจักรขอมสมัยพระนครได้อย่างไรบ้าง

ทอมป์สันเสนอว่า จารึกพิฆานอากาศแสดงให้เห็นกระบวนการสถาปนาอาณาจักรและอำนาจอริปไตยแบบพุทธที่สัมพันธ์กับความแตกต่างทางเพศอย่างซับซ้อน ในกระบวนการดังกล่าว ผู้หญิงมีบทบาทสำคัญในฐานะ “องค์ร่าง” (embodiment) ของการเปลี่ยนศาสนาและการสถาปนาอำนาจอริปไตยแบบพุทธ (พุทธราชา) การบำเพ็ญตบะอย่างยิ่งยวดของพระนางชัยราชเทวีคือการสละตัวตนตามวิถีของพุทธศาสนา แต่กระบวนการสละตัวตนนี้เองที่ช่วยแปรเปลี่ยนความสูญเสียให้กลายเป็นดอกผล แปรเปลี่ยนความเจ็บปวดให้กลายเป็นความสุขสม (การไต่กลับไปครองคู่กับพระสวามีและความรุ่งเรืองของอาณาจักร) การเปลี่ยนมานับถือพุทธศาสนาของพระนางชัยราชเทวีเป็นเงื่อนไขสำคัญของการหวนคืนพระนครของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และการหวนคืนดังกล่าวก็หมายถึงการเปลี่ยนศาสนาของพระเจ้าชัยวรมันและอาณาจักรทั้งปวงด้วย คำอธิบายเช่นนี้ดูเหมือนจะลดทอนกระบวนการเปลี่ยนศาสนาให้เป็นเพียงเรื่องในราชสำนักและเกี่ยวพันกับคนไม่กี่คน อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอของทอมป์สันชี้ให้เราเห็นว่าการเปลี่ยนศาสนาอาจเกิดขึ้นในระดับ “เรื้อนร่าง” ได้อย่างไร ในตอนท้ายของบท ทอมป์สันเชื่อมโยงแนวคิดเรื่องเรื้อนร่างนี้เข้ากับประติษฐานทางศิลปะสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั่นคือการสร้างรูปเคารพที่จำลองจากองค์พระมหากษัตริย์ พระมเหสี ตลอดจนพระบรมวงศานุวงศ์ ในจารึกพิฆานอากาศระบุว่า พระนางอินทรเทวีได้โปรดให้สร้างรูปเคารพของพระนางชัยราชเทวี ตลอดจนรูปเคารพของพระนางเองและพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แล้วนำไปประดิษฐานไว้ตามเมืองต่างๆ ในอาณาจักร ลักษณะทางประติมานวิทยาเช่นนี้พัฒนาอย่างสูงสุดในรูปเคารพของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งแสดงให้เห็นการผนวกรวมองค์อริปไตย 2 แบบเข้าด้วยกันนั่นคือ พระมหากษัตริย์กับพระพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์ รูปเคารพเหล่านี้เป็นเสมือน “ร่องรอยของเรื้อนร่าง” ที่สัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับการสร้างและเขียนประวัติศาสตร์โดยผู้หญิง

ในบทสุดท้าย ทอมป์สันวิเคราะห์กระบวนการทำให้เป็นพื้นถิ่นในพิธีกรรม และตัวบทวรรณกรรมเขมรยุคหลังสมัยพระนคร นั่นคือพิธี “เรียกพระลิ่ง” (ហៅព្រះលីង) ซึ่งน่าจะเทียบได้กับพิธีสู่ขวัญในวัฒนธรรมไทย-ลาว ข้อเสนอที่สำคัญของทอมป์สัน ในบทนี้คือ ความเสื่อมสลายของอาณาจักรขอมสมัยพระนครและการเปลี่ยนผ่าน จากวัฒนธรรมสันสกฤตมาเป็น “ศาสนาภาษาบาลี” อย่างพุทธศาสนาเถรวาททำให้ ภาษาและวรรณกรรมพื้นถิ่นเขมรมีบทบาทสำคัญในการสร้างจินตกรรมเกี่ยวกับ เขตแดนและอำนาจอธิปไตย พิธีกรรมและตัวบทวรรณกรรม “เรียกพระลิ่ง” เป็น หลักฐานที่บ่งชี้ให้เห็นบทบาทของภาษาพื้นถิ่นในยุคเปลี่ยนผ่านนี้ ทอมป์สันเสนอว่า คำว่า “พระลิ่ง” ซึ่งหมายถึงวิญญาณ หรือพลังขับเคลื่อนสรรพชีวิตในระบบความเชื่อ พื้นถิ่นเขมรเป็นคำที่สร้างขึ้นจากศัพท์เขมรและสันสกฤตอันสื่อถึงจิตวิญญาณ หรือกล่าว อีกนัยหนึ่งคือ เมื่อคิดการสร้างประติมากรรมรูปจิตวิญญาณเสื่อมคลายไปพร้อมกับ อาณาจักรขอมสมัยพระนคร ความเชื่อเกี่ยวกับจิตวิญญาณได้ทิ้งร่องรอยอยู่ในถ้อยคำ ภาษาพื้นถิ่น ในกระบวนการทำให้เป็นพื้นถิ่นนี้ ลิ่งอันเป็น “แก่น” ของพระศิวดได้ กลายมาเป็นสารัตถะของสรรพชีวิตและถูกนำไปใช้ในบริบททางสังคมวัฒนธรรมที่ ต่างออกไป การตีความของทอมป์สันนอกจากจะอาศัยหลักฐานจากจารึกต่างๆ แล้ว ยังมาจากการวิเคราะห์สัญลักษณ์ในพิธี “เรียกพระลิ่ง” โดยเฉพาะสัญลักษณ์ทางเพศ ที่สอดคล้องกับคติความเชื่อเกี่ยวกับฐานโยนี-จิตวิญญาณ การพลัดพรากและกลับมารวม ตัวของความเป็นชายและความเป็นหญิงในพิธี “เรียกพระลิ่ง” (เช่นเดียวกับเรื่องราว การพลัดพรากระหว่างพระนางชัยราชเทวีและพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในบทก่อนหน้า) เป็นสัญลักษณ์สำคัญของจินตกรรมเกี่ยวกับเขตแดนและอำนาจอธิปไตย การเรียก “พระลิ่ง” ที่พลัดพรากจากร่างของบุคคลหรือสิ่งมีชีวิตอื่นให้กลับมาสติคืนในร่างอีกครั้งคือการสถาปนา “บูรณภาพ” (integrity) ทั้งของบุคคลนั้นๆ และของชุมชนโดยรวม ในลักษณะการเดียวกับที่ฐานโยนี-จิตวิญญาณเป็นสัญลักษณ์ของบูรณภาพแห่ง เขตแดนและอำนาจอธิปไตย

การเน้นประเด็นเรื่องความแตกต่างทางเพศถือเป็นจุดเด่นของหนังสือ *Engendering the Buddhist State* และถือเป็นการขยายกรอบมโนทัศน์ในการศึกษา ปฏิสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมภายนอกกับวัฒนธรรมพื้นถิ่นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การตีความศิลาจารึก ตำนาน ประติมากรรม และพิธีกรรมผ่านกรอบมุมมองเรื่องเพศ

และกรอบทฤษฎีแบบหรือสร้างทำให้หนังสือเล่มนี้น่าจะเป็นที่สนใจของผู้อ่านในวงกว้างที่ไม่จำกัดเฉพาะในแวดวงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษาหรือเขมรศึกษา ผู้วิจารณ์ในฐานะผู้ที่ไม่ได้เชี่ยวชาญทั้งในด้านจารึกศึกษาและโบราณคดีเห็นว่าหนังสือเล่มนี้ชักชวนให้เรากลับไป “อ่าน” ชากปรักหักพังของโลกก่อนสมัยใหม่ด้วยสายตาและวิธีการอย่างใหม่ วิธีการตีความเหล่านี้อาจเสี่ยงที่จะถูกมองว่าเป็นเรื่องผิดกาลเทศะ ขณะเดียวกันผู้เขียนก็เชิญชวนให้เราตั้งคำถามว่า “กาละ” และ “เทศะ” ถูกสร้างขึ้นได้อย่างไรในจินตกรรมของโลกก่อนสมัยใหม่และในวาทกรรมของโลกวิชาการ กลยุทธ์การตีความแบบสตรีนิยมและหลังอาณานิคมเป็นสัมผัสเสี่ยงที่แฝงอยู่ในงานของทอมป์สันอย่างแนบเนียน อีกทั้งยังเป็นทั้งเสน่ห์และความท้าทายของหนังสือเล่มนี้

References

- Derrida, J. (1995). **On the name**. (D. Wood, J. P. Leavey Jr. and I. McLeod, Trans.). Stanford: Stanford University Press.
- Pollock, S. (2006). **The language of god in the world of men: Sanskrit, culture, and power in premodern India**. Berkeley: University of California Press.